

ماهنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)

علمی^۱

سال سیزدهم - شماره سوم - خرداد ۱۳۹۹ - شماره پیاپی ۴۹

گسترده‌گی و گوناگونی استفاده از تمثیل، یکی از ویژگی‌های سبکی آثار

منظوم جامی

(ص ۱۲۹-۱۱۱)

هادی نژادفلاح^۲، رضا سمیع زاده^۳ (نویسنده مسئول)، محمدشفیع صفاری^۴

تاریخ دریافت مقاله: بهار ۱۳۹۸

تاریخ پذیرش قطعی مقاله: تابستان ۱۳۹۸

چکیده

هفت اورنگ جامی و سه دیوانش، سرشار از تمثیلهای یا داستانهای تمثیلی است. در تحلیل جایگاه تمثیل در آثار منظوم جامی، کثرت، تنوع، کیفیت و نحوه به کارگیری تمثیل را میتوان یکی از ویژگیهای بارز سبکی شعر وی دانست که از آن به عنوان ابزاری مفید برای رساندن و تفهیم مطلب و توجیه ذهن مخاطب استفاده کرده است. تمثیل، چه کوتاه و چه بلند، ساختاری داستانی و روایی دارد و در این پژوهش، با بررسی کمیّت و کیفیت تمثیلهای موجود در اشعار جامی، محاسن، نوآوریها و معایبشان، به تحلیل صوری و محتوایی شش تمثیل برگزیده از آثار منظوم جامی پرداخته شده است. در تحلیل صوری، با پرداختن به نوع تمثیل و کاهش دادن حکایات تمثیلی به چکیده نحوی، فضاسازی برای رویارویی شخصیتها و توصیفهای دقیق و رسای فضا و شخصیتهای داستان را بررسی کرده-ایم و در تحلیل محتوایی به ابیات پیش‌زمینه تمثیل، تمنا و خواسته شخصیت داستان، الزام و قانون موجود در فضای داستان، برخورد تمنا و الزام و پیام تمثیل پرداخته‌ایم. تحلیل صوری این تمثیلهای، با بررسی کثرت ابیات، تنوع موضوعات و توصیفهای دقیق و رسا، کارآیی بلاغی تمثیل در رساندن پیام شاعر را نشان میدهد و تحلیل محتوایی آنها، با پرداختن به کیفیت مطلوب رساندن پیام، نظر عرفانی جامی را تبیین میکند.

واژگان کلیدی: جامی، هفت اورنگ، تمثیل، داستان تمثیلی، تحلیل صوری، تحلیل محتوایی.

^۱ - تمام مجلات علمی پژوهشی کشور از ابتدای سال ۹۸ به دستور وزارت علوم به مجلات علمی تغییر نام داده اند

^۲ . دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین

(nejad20.fallah@gmail.com)

^۳ . استادیار دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین (reza.samizade@yahoo.com)

^۴ . استادیار دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین (msh.saffari@yahoo.com)

Comprehensiveness and Diversity of use the Allegory, One of the style traits in Jami's Poetical Works

Hadi Nezhadfallah¹, Reza Samizadeh² (correspondent author),
Mohammadshafi Saffari³

Abstract

Seven Thrones or "Haft Orang" of Jami and his trinary Divans is full of allegories or allegorical tales. Exuberance, diversity, quality and how to employ the allegories is one of the manifest style of his poem that he has used it as a helpful operant for realization and justification the sequacious' mentality. Allegory, short or long, have a narrative structure and in this research, with scrutiny the quantity, quality, wellness, innovation and fault of allegories in Jami's poetical works, six allegories have been studied and analyzed exteriorly and semantic. In the exterior analyze, with scrutiny the kind of allegories and reduction them to syntactic abstraction, we have analyzed the created space for character' encounter and exact description of space and characters of the tale and in the semantic analyze, we have analyzed the preface versicles of allegory, the tale character's request, the commitment and the law in the tale space, the contact between the request and the law and message of allegory. The exterior analyze with scrutiny the exuberance of versicles, the diversity of subjects and the exact description, points to efficiency of the allegory for realization the poet's message and the semantic analyze with qualitative scrutiny of realization the message explains the mystical view of Jami.

Key Words: Jami, Haft Orang, Allegory, Allegorical tale, exterior analyze, semantic analyze.

¹ - Ph.D. student of Persian Language and Literature of Imam Khomeini University.

² - Assistant Professor of Persian Language and Literature of Imam Khomeini University.

³ - Assistant Professor of Persian Language and Literature of Imam Khomeini University.

مقدمه

تمثیلهای بیشتر جنبه اقناعی و تکمیلی برای کلام گوینده دارند و به عنوان الگویی برای پرورش مطالب به کار می‌روند و بسامد کاربردشان با توجه به نوع ادبی (ژانر) ممکن است کم یا زیاد باشد. در صورت وجود محدودیت‌هایی همچون کمی زمان، کاربرد مثلها مناسب، موثر و کارساز است. تمثیل می‌تواند کوتاه‌ترین شکل ممکن را داشته باشد؛ یعنی یک گزاره یا یک بیت یا حتی یک مصراع باشد و یا آنکه به اندازه یک داستان بلند باشد و با شخصیت‌های گوناگون و اتفاقات متنوع همراه باشد؛ اما در هر حال، هدف از تمثیل بیان ساده یا گاهی رمزگونه یک معنی است و جامی توانسته است با قدرت معلومات و اطلاعات گسترده خود، این سبک را به صلابت گذشتگان سرپا نگهدارد و امثال را در سراسر آثارش فراوان و بجا به کار گیرد.

در این پژوهش، به تحلیل جایگاه تمثیل در منظومه‌های هفت‌اورنگ جامی و سه دیوان وی از نظر کمیت و کیفیت تمثیلهای و محاسن، نوآوریها و معایب آن پرداخته‌ایم. همچنین، شش تمثیل از انواع مختلف را از نظر صوری و محتوایی بررسی کرده‌ایم. در تحلیل صوری، به نوع تمثیل از نظر تعداد ابیات و گونه حیوانی یا غیرحیوانی شخصیت، چکیده نحوی، فضا‌سازیها و توصیفها و در تحلیل محتوایی، به ابیات پیش‌زمینه آماده‌ساز ذهن مخاطب، تمنا (خواستۀ شخصیت داستان)، الزام (قانون)، برخورد تمنا و الزام و پیام تمثیل پرداخته‌ایم.

پیشینه پژوهش

مقاله‌هایی وجود دارند که به بررسی تمثیلهای و داستان‌هایی از ادبیات فارسی پرداخته‌اند. این مقالات عبارتند از: ۱. ساخت حکایت تمثیلی در هفت‌اورنگ جامی نوشته مریم خلیلی جهان‌تیغ که در مجله علوم انسانی دانشگاه سیستان و بلوچستان، شماره ۱۸، اسفند ۱۳۸۰ چاپ شده است. ۲. سبک‌شناسی روایت: الگوی تأویلی خطا - مجازات در حکایت‌های عرفانی، نوشته علیرضا محمدی کله‌سر که در فصلنامه تخصصی نقد ادبی، سال هشتم، شماره ۳۰ چاپ شده است. ۳. سبک‌شناسی روایت در داستان کوتاه «چشم شیشه‌ای» اثر صادق چوبک، نوشته فردوس آقاگل‌زاده و حسین رضویان که در نامه نقد/مجموعه مقالات دومین همایش ملی نقد ادبی با رویکرد نشانه‌شناسی ادبیات چاپ شده است. ۴. تحلیل تمثیل در حکایات روضه خلد مجد خوافی نوشته فرشته ربیع و عالیه یوسف‌فام که در فصلنامه تحقیقات تعلیمی و غنایی زبان و ادب فارسی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد بوشهر، شماره پیاپی بیست و نهم، پاییز ۱۳۹۵ چاپ شده است. ۵. تحلیل ساختاری و گفتمانی

تمثیل در مرصادالعباد نوشته بتول واعظ در فصلنامه متن‌پژوهی ادبی، سال ۲۲، شماره ۷۵، بهار ۱۳۹۷ چاپ شده است.

با این حال، هیچ‌کدام از مقالات یادشده بجز مورد شماره ۱، به تمثیل‌های اشعار جامی نپرداخته‌اند و آن یک مقاله هم، جایگاه تمثیل در آثار منظوم جامی را به طور کامل بررسی نکرده و این‌کار، در پژوهش حاضر صورت‌گرفته است.

۱. تمثیل در یک نگاه

«تمثیل» در فرهنگ اصطلاحات ادبی چنین تعریف شده است: «در اصطلاح آن است که عبارت را در نظم و نثر به جمله‌ای که مثل یا شبه مثل و دربرگیرنده مطلبی حکیمانه است، بیارینند» (فرهنگ اصطلاحات ادبی، داد: ذیل واژه).

بیشتر علمای بلاغت اسلامی تمثیل را نوعی تشبیه میدانند. عبدالقاهر جرجانی درباره تمثیل چنین مینویسد: «آن، تشبیهی است که وجه شبه در آن با نوعی تأویل و توضیح به دست می‌آید» (اسرارالبلاغه، جرجانی: ص ۵۰). سکاکی میگوید: «هرگاه وجه شبه، وصفی غیرحقیقی و برگرفته از امور متعدد باشد، آن تشبیه، تمثیل خوانده میشود» (مفتاح‌العلوم، سکاکی: ص ۱۶۴). تمثیل از شگردهای زیبایی‌آفرینی در کلام و نوعی استعاره است که زیرساخت تشبیهی دارد. این عنصر خیال‌انگیز گاهی در شکل حکایت ارائه میشود و در این صورت، علاوه بر بعد زیباسازی، به تحلیل و تأویل متن نیز می‌پردازد و اندیشه‌ای انتزاعی را برای مخاطب خود محسوس و قابل دریافت میگرداند (ساخت حکایت تمثیلی در هفت‌اورنگ جامی، خلیلی جهانتیغ: ص ۱۷۳). «گاهی نیز به انواع گوناگون داستان یا حکایاتی گفته میشود که ممکن است از نظر طول داستان و نوع شخصیت‌ها با یکدیگر فرق داشته باشند اما همه را جدا از شکل ویژه آنها، مثل یا تمثیل میخوانند» (رمز و داستانهای رمزی، پورنامداریان: ص ۱۴۱). در مباحث بلاغی فارسی و عربی، تمثیل از خانواده تشبیه و استعاره است که از حدّ یک یا چند جمله فراتر نمی‌رود، اما در آثار ادبی فارسی، اصطلاح تمثیل غالباً همراه با حکایت و قصّه آمده است که همان «تمثیل داستانی» (الیگوری^۱) است (بلاغت تصویر، فتوحی: ص ۲۵۷). «تمثیل بیان حکایت و روایتی است که هرچند معنای ظاهری دارد اما مراد گوینده معنای کلی دیگری است» (بیان و معانی، شمیسا: ص ۷۹). تمثیل داستانی یا الیگوری، روایت گسترش‌یافته‌ای است دارای حداقل دو لایه معنایی

¹. Allegory

که لایه نخست، صورت قصه (اشخاص و حوادث) و لایه دوم معنای عمیق‌تری است که به آن «روح تمثیل» می‌گویند (بلاغت تصویر، فتوحی: ص ۲۵۸).

از میان نظریه‌پردازان ادبی غرب، کادن^۱ تمثیل را چنین تعریف می‌کند: تمثیل حکایتی است در نثر یا نظم با دو معنی: معنی نخستین یا معنی ظاهری و معنی ثانویه. تمثیل یک داستان است. بنابراین، میتوان آن را در دو و گاهی تا سه لایه یا سطح فهمید و خواند. در واقع، تمثیل راهی است برای بیان احساس و تفکر درباره اشیا و نوع نگاه به آنها (A Dictionary of Literary Terms, Cuddon: p 24, 25). تمثیل، روایتی داستانی است که در آن، موجودات و کنش‌ها به گونه‌ای است که معنای منسجمی ظاهری و اولیه بر مبنای سطح دلالتی دارد و در همان حال، معنا و مفهومی ثانویه هم دارد که متناظر با موجودات، مفاهیم و رخدادهایی دیگر است (Glossary of Literary Terms, Abrams: p 4). لوفلر تمثیل را ابزاری مقتصدانه برای بیان تعریفی طولانی یا بیان یک رشته معانی هم‌سنخ و موجب صرفه‌جویی در اعمال ذهنی میداند (زبان رمزی افسانه‌ها، لوفلر: ص ۹). تمثیل، استعاره‌ای گسترده است که در آن، شخصیت‌ها، کنش‌ها و صحنه‌ها به گونه‌ای نظام‌مند نمادین میشوند و بر مفاهیم ثانویه‌ای دلالت میکنند (The Routledge Dictionary of Literary Terms, Fowler & Childs: p 4). هرمن تمثیل را به گفته سیسرو در کتاب «خطیب» وی، توالی استعاره‌ها می‌خواند (Routledge Encyclopedia of Narrative Theory, Herman & Other: p 13).

به نظر نگارندگان، در کنار دسته‌بندی تمثیل به: تشبیه، استعاره تمثیلیه، مَثَل، اسلوب معادله (مدعامثل)، داستان کوتاه تمثیلی، فابل (تمثیل حیوانی)، پارابل (تمثیل غیرحیوانی)، اگزومپلوم (مثالک) و داستان رمزی، تمثیل در آثار منظوم را میتوان چنین تقسیم‌بندی کرد: ۱. تمثیل تک‌مصراع یا تک‌بیت (از نوع تشبیه، استعاره تمثیلیه، مَثَل و اسلوب معادله)، ۲. تمثیل به صورت خوشه‌ای از ابیات و ۳. تمثیلی بودن تمام یک اثر که گاهی رمزی است و معمولاً شاعر آن را رمزگشایی میکند؛ مانند، سلامان و ابسال جامی.

۲. تنوع تمثیل در اشعار جامی

۲-۱. از نظر تعداد ابیات

تمثیل‌های آثار منظوم جامی شامل هفت منظومهٔ مثنوی هفت‌اورنگ و سه دیوان وی، شامل چهار گونه است:

¹ J. A. Cuddon

۱- داستان تمثیلی بلند (دارای بیش از ده بیت)

۲- داستان تمثیلی کوتاه (دارای یک تا ده بیت)

۳- مَثَل (یک مصراع یا یک بیت)

۴- اسلوب معادله

۲-۲. تنوع تمثیل از نظر شخصیت:

در آثار منظوم جامی، تمثیلهای از هر دو نوع قابل (دارای شخصیت حیوانی) و پارابل (دارای شخصیت غیرحیوانی) دیده می‌شود. از ۵۰۵ تمثیل، ۶۵ تمثیل (۱۲/۸۷ درصد) شخصیت یا شخصیتهای حیوانی دارد و ۴۴۰ تمثیل (۸۷/۱۲ درصد) دارای شخصیت یا شخصیتهای غیرحیوانی است.

۳. کثرت تمثیلهای جامی و تعداد ابیات آن

تعداد زیاد تمثیل در آثار منظوم جامی قابل توجه است. جامی در منظومه هفت‌اورنگ و سه دیوانش ۵۰۵ تمثیل از چهار نوع بالا شامل ۴۳ داستان تمثیلی بلند، ۱۴۳ داستان تمثیلی کوتاه، ۲۴۷ مثل و ۷۱ اسلوب معادله به‌کار برده است. بنابراین از ۵۰۵ تمثیل موجود در آثار منظوم جامی، ۸/۵۱ درصد داستان تمثیلی بلند، ۲۸/۳۱ درصد داستان تمثیلی کوتاه، ۴۸/۹۱ درصد مثل و ۱۴/۰۵ درصد اسلوب معادله است. همچنین از نظر تعداد ابیات تمثیلهای:

در ۶۳۵۵ بیت سلسله‌الذهب ۵۷۶ بیت (۹/۰۶ درصد)،

در ۱۱۳۰ بیت سلامان و ابدال ۲۱۳ بیت (۱۸/۸۴ درصد)،

در ۱۷۱۲ بیت تحفه‌الاحرار ۲۱۹ بیت (۱۲/۷۹ درصد)،

در ۲۸۷۳ بیت سبحة‌الابرار ۲۸۸ بیت (۱۰/۰۲ درصد)،

در ۴۰۳۲ بیت یوسف (ع) و زلیخا ۱۷۶ بیت (۴/۳۶ درصد)،

در ۳۸۶۰ بیت لیلی و مجنون ۱۱۲ بیت (۲/۹ درصد)،

در ۲۳۱۵ بیت خردنامه اسکندری ۱۳۵ بیت (۵/۸۳ درصد)،

در ۹۳۹۶ بیت فاتحه‌الشباب ۱۰۴ بیت (۱/۱ درصد)،

در ۴۴۷۸ بیت واسطه‌العقد ۲۶ بیت (۰/۵۸ درصد) و

در ۲۷۵۳ بیت خاتمه‌الحیات ۱۹ بیت (۰/۶۹ درصد) به تمثیل اختصاص یافته است و

در مجموع در ۳۸۹۰۴ بیت آثار منظوم جامی، ۱۸۶۸ بیت (۴/۸ درصد) تمثیل وجود دارد.

بیشترین فراوانی تمثیل از نوع اسلوب معادله و مثل در سه دیوان جامیست: فاتحه

الشباب ۹۸ تمثیل (۵۶ مثل و ۴۲ اسلوب معادله)، واسطه‌العقد ۲۶ تمثیل (۱۲ مثل و

۱۴ اسلوب معادله) و خاتمه الحیات ۱۶ تمثیل (۱۵ مثل، ۱ اسلوب معادله) و تمثیل از نوع داستانهای تمثیلی بلند و کوتاه در سه دیوان دیده‌نمیشود.

فراوانی انواع تمثیل در منظومه‌های هفت‌اورنگ جامی: سلسله‌الذهب ۵۶ تمثیل (۱۷ داستان تمثیلی بلند، ۲۷ داستان تمثیلی کوتاه و ۱۲ مثل)، سلامان و اقبال ۳۱ تمثیل (۵ بلند، ۱۵ کوتاه و ۱۱ مثل)، تحفه‌الاحرار ۵۵ تمثیل (۴ بلند، ۲۱ کوتاه، ۲۹ مثل و ۱ اسلوب معادله)، سبحة‌الابرار ۵۹ تمثیل (۱۲ بلند، ۲۲ کوتاه، ۲۳ مثل و ۲ اسلوب معادله)، یوسف(ع) و زلیخا ۱۰۵ تمثیل (۳۵ کوتاه، ۶۳ مثل و ۷ اسلوب معادله)، لیلی و مجنون ۵۱ تمثیل (۱ بلند، ۲۰ کوتاه، ۲۶ مثل و ۴ اسلوب معادله) و خردنامه اسکندری ۸ تمثیل (۴ بلند، ۳ کوتاه و ۱ مثل).

۴. بررسی سبک تمثیلی جامی

۴-۱. محاسن:

- آوردن خلاصه تکراری بعضی از تمثیلهای داستانی در یک مصراع یا یک بیت، مانند؛ خلاصه تمثیل « راه داشتن دل به دل » در یوسف(ع) و زلیخا (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۲، ابیات ۱۸۴۵ تا ۱۸۴۸) در غزل ۱۵۰ در فاتحه‌الشباب (دیوان جامی، ج ۱، بیت ۲۸۵۰)، خلاصه تمثیل « عشق گلخنی به شاهزاده » در سلسله‌الذهب (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۱، ابیات ۴۴۲۰ تا ۴۴۳۲) در غزل ۲۳۶ در فاتحه‌الشباب (دیوان جامی، ج ۱، بیت ۳۴۶۰)، خلاصه تمثیل « زنگی و آینه » در سلسله‌الذهب (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۱، ابیات ۵۲۳۴ تا ۵۲۳۴) و در تحفه‌الاحرار (همان، ابیات ۱۴۹۲ تا ۱۵۰۶) در غزل ۲۵۷ در فاتحه‌الشباب (دیوان جامی، ج ۱، بیت ۳۵۰۹)، خلاصه تمثیل « زاغ و کبک » در تحفه‌الاحرار (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۱، ابیات ۱۴۲۸ تا ۱۴۴۹) در غزل ۵۱۵ در فاتحه‌الشباب (دیوان جامی، ج ۱، بیت ۵۴۳۹)، خلاصه تمثیل « باز و تار عنکبوت » در یوسف(ع) و زلیخا (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۲، ابیات ۲۴۸۷ تا ۲۴۹۲) در غزل ۴۰ در فاتحه‌الشباب (دیوان جامی، ج ۱، بیت ۲۰۵۷) و خلاصه تمثیل « زاغ کور بر لب دریای شور » در سلامان و اقبال (ابیات ۶۲۵ تا ۶۳۴) (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۱، ۱۳۷۸: ۴۲۳) در بیت ۱۷۸۵ سلسله‌الذهب (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۱، ۱۳۷۸: ۱۵۱).

- آوردن تمثیلهای یک‌بیتی متنوع هم‌مفهوم پیاپی (وحدت موضوع و تنوع تمثیلهای)، مانند؛ هفت تمثیل « دوراز دسترس بودن زلیخا » در یوسف(ع) و زلیخا (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۲، ابیات ۹۶۲ تا ۹۶۶ و ۹۶۹ تا ۹۷۰)، پنج تمثیل « دلباخته دیگری بودن » در یوسف(ع) و زلیخا (همان، ابیات ۱۲۰۳ تا ۱۲۰۷)، هفت تمثیل « نکوهش پرگویی و ستودن

خاموشی» در تحفه‌الاحرار (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۱، ابیات ۱۰۵۰ تا ۱۰۵۹) و پنج تمثیل « بخل شدید خواجه» در سلسله‌الذهب (همان، ابیات ۲۸۱۵ تا ۲۸۱۹).

- آوردن داستانهای تمثیلی کوتاه چندبیتی هم‌مفهوم پیاپی، مانند؛ سه تمثیل « لاف و ادعای پوچ» در سلسله‌الذهب (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۱، ابیات ۳۰۱۵ تا ۳۰۲۰)، سه تمثیل « نتیجه‌خلاف انتظار» در یوسف(ع) و زلیخا (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۲، ابیات ۱۱۱۴ تا ۱۱۲۵) و دو تمثیل « از آغاز جلوی مشکلی را گرفتن» در لیلی و مجنون (همان، ابیات ۱۱۵۹ تا ۱۱۶۲) و تمثیل « پنهان‌نماندن عشق» در یوسف(ع) و زلیخا (همان، ابیات ۶۸۸ تا ۶۹۱).

- توصیفهای رسا مانند توصیف پوشش گیاهی رنگارنگ دامنه کوه که شاعر آن را بازتابی از سنگهای قیمتی پنهان در درون وصف‌میکند در تمثیل « زاغ و کبک» از تحفه-الابرار (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۱، ابیات ۱۴۳۳ و ۱۴۳۴) و توصیف ظاهر و رفتار کبک در همان تمثیل (همان، ابیات ۱۴۳۵ تا ۱۴۴۱).

- فضا‌سازیهای ذهن‌پذیر مانند فضا‌سازی در تمثیل « گازر، کلنگ و باز» در سلسله-الذهب (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۱، ابیات ۱۸۳۲ تا ۱۸۳۹)، تمثیل کشف و دو بط در تحفه-الاحرار (همان، ابیات ۱۰۷۴ تا ۱۰۸۷) و تمثیل « خرس آب‌آورده» در سلسله‌الذهب (همان، ابیات ۳۴۰۷ تا ۳۴۱۶).

۴-۲. نوآوریها:

- آوردن پیش‌پی‌رفتهای رسا و دقیق زمینه‌پرداز ذهنی پیش از پرداختن به تمثیل، مانند؛ تمثیل « هرکاری راهی دارد» در سلسله‌الذهب (همان، ابیات ۱۸۷۴ تا ۱۸۸۳)، تمثیل « خود را در شلوغی گم‌کردن» در سلامان و ابدال (همان، ابیات ۱۸ تا ۲۱)، تمثیل « شاه بیمار و دو طبیب» (همان، ابیات ۶۰۸ تا ۶۱۱)، تمثیل « نکوهش هوای نفس» در تحفه‌الاحرار (همان، ابیات ۸۶۹ و ۸۷۰) و تمثیل « عاشق‌عشق‌شدن» در سلسله‌الذهب (همان، ابیات ۴۴۴۳ تا ۴۴۳۷).

- داستان‌سازی و پرورش موضوع (تازه‌سازی تمثیل به گونه‌ای دیگر)، مانند؛ تمثیل « زن بیوه و دو خیک روغن» در موضوع اسیر هوای نفس شدن در سلسله‌الذهب (همان، ابیات ۲۶۹۱ تا ۲۷۲۲) برگرفته از مثل عربی « أَشْغَلُ مِنْ ذَاتِ النَّحِيينِ». جامی این تمثیل عربی را تازه‌سازی کرده و با فضا‌سازی بدیع و استادانه، از آن برای نظر عرفانی پرهیز از گرفتار و اسیر هوای نفس شدن بهره‌گرفته‌است.

۴-۳. معایب:

- تکرار یک تمثیل در دو منظومه، مانند؛ تمثیل « زنگی و آینه » در سلسله‌الذهب (همان، ابیات ۵۲۲۳ تا ۵۲۳۴) و تحفه‌الاحرار (همان، ابیات ۱۴۹۲ تا ۱۵۰۶)، تمثیل « همنشینی زاغ و کبوتر هردولنگ » در سلسله‌الذهب (همان، ابیات ۵۲۴۵ تا ۵۲۵۶) و سبحة‌الابرار (همان، ابیات ۲۳۲۸ تا ۲۳۳۷)، تمثیل « دودله‌بودن در عشق‌ورزی » در تحفه‌الاحرار (همان، ابیات ۱۵۳۳ تا ۱۵۵۴) و سبحة‌الابرار (همان، ابیات ۱۵۳۵ تا ۱۵۵۳)، تمثیل « میوه از میوه رنگ میگیرد » در سلسله‌الذهب (همان، بیت ۱۹۱۴) و یوسف (ع) و زلیخا (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۲، بیت ۲۱۷۶)، تمثیل « راستین‌بودن و پایداری صبح صادق و دروغین‌بودن و ناپایداری صبح کاذب » در سبحة‌الابرار (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۱، ابیات ۱۹۲۳ و ۱۹۲۴) و یوسف (ع) و زلیخا (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۲، ابیات ۴۰۱ و ۴۰۲) و تمثیل « پنهان‌نماندن زیبا » در تحفه‌الاحرار (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۱، ابیات ۶۷۰ تا ۶۸۲) و یوسف (ع) و زلیخا (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۲، ابیات ۳۱۶ تا ۳۲۱).

- تکرار یک تمثیل در یک منظومه: تمثیل « یک کفش و دو پا » در لیلی و مجنون دوبار آمده‌است (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۲، بیت ۹۳۹) و (همان، بیت ۲۴۶۵). تمثیل « پشت‌خمیدگی در پیری » در تحفه‌الاحرار سه‌بار آمده‌است (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۱، ابیات ۱۱۶۹ و ۱۱۷۰)، (همان، ابیات ۱۳۵۶ و ۱۳۵۷) و (همان، ابیات ۱۴۰۷ تا ۱۴۰۹).

۵. تحلیل صوری و محتوایی نمونه‌هایی از انواع تمثیل

در این پژوهش، شش تمثیل شامل دو داستان تمثیلی بلند، دو داستان تمثیلی کوتاه، یک مثل و یک اسلوب معادله از نظر صوری و محتوایی تحلیل می‌شود. در تحلیل صوری، به نوع تمثیل از نظر تعداد ابیات و گونه حیوانی یا غیرحیوانی شخصیت پرداخته شده‌است، ابیات متعدد حکایات تمثیلی را به چکیده نحوی کاهش داده شده‌است و فضا سازی برخورد شخصیتها و توصیفهای دقیق و رسای فضا و شخصیت‌های داستان مورد توجه قرار گرفته‌ است و در تحلیل محتوایی، ابیات پیش‌زمینه آماده‌ساز ذهن مخاطب، تمنا و خواسته شخصیت داستان، الزام و قانون فضای تمثیل، برخورد تمنا و الزام و نتیجه آن که بنا بر چگونگی تمنا، مانع خواسته نسجیده و همراهی با خواسته سنجیده و منطقیست و پیام تمثیل مطرح شده‌است.

۵-۱. دو نمونه داستان تمثیلی بلند:

۵-۱-۱. داستان تمثیلی بلند « زاغ و کبک »: تمثیل زیاده‌خواهی و تقلید زاغی که خواست، راه‌رفتن کبک را تقلید کند و نتوانست و روش خویش را هم فراموش کرد و از کم خود بازماند در تحفه‌الاحرار (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۱، ابیات ۱۴۲۸ تا ۱۴۴۹)

تحلیل صوری:

الف) نوع تمثیل: فابل است و با توجه به تعداد ابیات (بیش از ده بیت)، آن را تمثیل داستانی بلند به‌شمار می‌آوریم.

ب) چکیده نحوی:

زاغی از باغ زیستگاهش به دشتی کوچ کرد و در آن جا کبکی را دید که زیبا راه میرفت و خوش می‌خرامید. زاغ دل‌داده روش کبک شد و تصمیم گرفت با تقلید کردن از کبک، مانند او راه برود که در این آموختن ناموفق بود و روش راه رفتن خود رانیز فراموش کرد. پ) فضاسازی برخورد شخصیتها:

زاغی از آنجا که فراغی گزید رخت خود از باغ به راغی کشید

ت) توصیف‌های دقیق و رسا: زیباسازی ماهرانه جامی

توصیف فضای داستان:

دید یکی عرصه به دامان کوه سبزه و لاله چو لب مهوشان
عرضه ده مخزن پنهان کوه داده ز فیروزه و لعلش نشان
توصیف شخصیت‌های داستان:

توصیف زاغ:

زنگ زدود آینه باغ را
خال سیه گشت رخ راغ را
توصیف کبک:

نادره کبکی به جمال تمام
فاخته گون صدره به بر کرده تنگ
تیهو و دراج بدو عشقباز
پایچه ها برزده تا ساق پای
بر سر هر سنگ زده قهقهه
تیزرو و تیزدو و تیزگام
هم حرکاتش متناسب به هم
شاهد آن روضه فیروزه فام
دوخته بر صدره سجاف دورنگ
بر همه از گردن و سر سرفراز
کرده ز چستی به سر تیغ جای
پی سپرش هم ره و هم بیرهه
خوش‌پرش و خوش‌روش و خوش‌خرام
هم خطواتش متقارب به هم

تحلیل محتوایی:

الف) پیش‌زمینه: این ابیات زمینه ذهنی مخاطب را برای دریافت تمثیل آماده‌میسازد و بقیه ابیات تنه اصلی تمثیل است.

تا نشوی پیر چو پیران کار	دست خود از دامن خدمت مدار
پایه پیری به جوانی مجوی	راه ارادت به امانی مپوی
ترسمت آن پایه نگردد به‌ساز	مانی از آداب جوانیت باز

ب) تمنا: آرزویی از نوع نسنجیده در ذهن زاغ شکل میگیرد

زاغ چو دید آن ره و رفتار را	وان روش و جنبش هموار را
با دلی از دور گرفتار او	رفت به شاگردی رفتار او
باز کشید از روش خویش پای	وز پی او کرد به تقلید جای
بر قدم او قدمی میکشید	وز قلم پا رقمی میکشید
در پیش قصه در آن مرغزار	رفت بر این قاعده روزی سه چار

پ) الزام:

هرکس ازین دایره تیزرو هست درین دیر به واری گرو
ت) برخورد تمنا با الزام و نتیجه آن: به دلیل نسنجیده‌بودن تمنا، الزام آن را به شکست میکشاند

عاقبت از خامی خود سوخته	ره روی کبک نیاموخته
کرد فراموش ره و رفتار خویش	ماند غرامت زده از وار خویش

ث) پیام تمثیل: توجه به الزامها و همراه‌کردن آن با تمناهای سنجیده و منطقی برای جلوگیری از شکست و دستیابی به موفقیت.
زاغ به آرزوی فراتر از توانش نمیرسد و شکست می‌خورد؛ همچنین زیان می‌بیند، زیرا راه-رفتن خویش را هم فراموش میکند.

۵-۴-۱. داستان تمثیلی بلند « گازر، کلنگ و باز»: تمثیل هوس زیاده‌خواهانه کلنگی (دُرنا) برای شکار کبوتر و ناتوانیش در شکار و سرنگونی در گل ولای و شکار شدنش به دست گازر. در سلسله‌الذهب (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۱، ابیات ۱۸۲۳ تا ۱۸۲۶ و ۱۸۳۲ تا ۱۸۶۰).

تحلیل صوری:

الف) نوع تمثیل: بخش نخست تمثیل از نوع فابل و بخش دومش از نوع پارابل است و با توجه به تعداد ابیات (بیش از ده بیت)، آن را تمثیل داستانی بلند به‌شمار می‌آوریم.

(ب) چکیده نحوی:

گازری هرروز در کنار رود دجله هنگام کار رختشویی‌اش، کلنگی را میبیند که سرگرم شکارکردن و خوردن کرمهای گل ولای کنار رود است. روزی کلنگ، بازی را میبیند که کبوتری شکار میکند و کمی میخورد و باقیمانده‌اش را وامیگذارد. کلنگ هوس میکند که همانند باز، عمل کند؛ بنابراین از گرفتن کرم‌ها دست میکشد و برای شکار به کبوتری حمله میکند اما نمیتواند کبوتر را شکار کند و خود در گل‌ولای کنار رود سرنگون و گرفتار میشود. گازر کلنگ را میگیرد و از آن خوراکی برای خود میسازد.

(پ) فضا سازی برخورد شخصیتها:

برخورد هرروزه گازر و کلنگ:

<p>بر لب آب دایما میدید برخورد کلنگ و باز:</p> <p>ناگهان روزی از هوا بازی کرد سوی کبوتری آهنگ از سر همت بلند که داشت (ت) توصیفهای دقیق و رسا: توصیف گازر:</p> <p>گازری در نواحی بغداد بر لب دجله گازری کردی توصیف کلنگ:</p> <p>بر لب آب دایما میدید کرمکی چون ز آب بنمودی به همان از جهان قناعت داشت داشت با عَزَّ مَنْ قَنَعَ پیوند خوار ناکرده ذَلَّ مَنْ طَمَعَش توصیف باز:</p> <p>...تیز پری بلند پروازی کرد سوی کبوتری آهنگ از سر همت بلند که داشت</p>	<p>که کلنگی بزرگ میگردید</p> <p>تیز پری بلند پروازی نای او را گرفت سخت به چنگ اندکی خورد و بیشتر بگذاشت</p> <p>بود در کار گازری استاد روزی خود ز گازری خوردی</p> <p>که کلنگی بزرگ میگردید نول کردی دراز و برمودی غیر آن جمله باد میپنداشت بود پرواز گاهش اوج بلند بود بی ذلت طمع شَبَعَش</p> <p>نای او را گرفت سخت به چنگ اندکی خورد و بیشتر بگذاشت</p>
---	---

تحلیل محتوایی:

الف) پیش‌زمینه: این ابیات پیش‌زمینه و بقیه ابیات تنه اصلی تمثیل است.

من ندانم که این جدید کجاست	ذوق نوباوه جدید که راست
مدعی کز جدید می‌افسد	تار و پود جدید می‌افسد
کهنه بگذاشت نارسیده به نو	کهنه را ریخت نو نکرده درو
بی نو و کهنه بر زمین مانده	«هم ازان رانده هم ازمین مانده»

مصراع پایانی درون گیومه، ضرب‌المثل رایج ناظر بر این داستان تمثیلی است.

ب (۱) تمنای کلنگ: آرزویی از نوع نسنجیده در ذهن کلنگ شکل می‌گیرد

چون بدید آن کلنگ ساده نهاد	آتشی در نهاد او افتاد
گفت من خود به جثه زو بیشم	شویوه او چرا نیندیشم
باد ازین کار و بار خویشم شرم	که به گرمی شوم چنین دلگرم
همه عالم پر از وحوش و طیور	چند باشم به گرمی مغرور
بعد ازین همتی به کار کنم	لایق خویشتن شکار کنم
به جهان در دهم صلاهی کرم	خود خورم طعمه و خورانم هم
این بگفت و گشاد بال چو باز	از زمین کرد بر هوا پرواز
از قضا دید کز میان هوا	شد مطوق حمامه‌ای پیدا
کرد بر وی به سان باز کمین	تا فروگیردش به چنگل کین

پ (۱) الزام:

هر ک «افزون کشد قدم ز گلیم
ت (۱) برخورد تمنای کلنگ با الزام و نتیجه آن: تمنا به دلیل نسنجیده‌بودن و نادیده‌گرفتن
الزام، به شکست میانجامد.

سرنگون شد ز بخت بدفرمای	در غدیری فتاد پر گل و لای
ماند در لای و گل پر و بالش	شد به ادبار مبدل اقبالش

ب (۲) تمنای گازر: آرزویی سنجیده و فرصت‌طلبانه در ذهن گازر شکل می‌گیرد

دید گازر شکاری بی فسخ	دید گازر شکاری بی فسخ
-----------------------	-----------------------

پ (۲) الزام:

ماند در لای و گل پر و بالش	شد به ادبار مبدل اقبالش
----------------------------	-------------------------

ت (۲) برخورد تمنای گازر با الزام و نتیجه آن: به دلیل سنجیده‌بودن تمنا و همراهی الزام با آن، به موفقیت میانجامد.

برگرفتار روان و با دل شاد رو به خلوتسرای خاآآویش نهاد
 (ث) پیام تمثیل: سنجیده‌بودن و همجهتی تمناها با الزامها، آنها را دست‌یافتنی میکند.
 کرد شخصی سؤال ازو به شگفت کین چه مرغ است در جوابش گفت
 این کلنگیست کرده شهبازی خورده زین صنعت تبه بازی
 ساخته از پی شکار فنی کرده خود را شکار همچو منی

آرزوی کلنگ که خواست مانند باز شکار کند و روزی بخورد که با شکست روبرو شد و آرزوی آنی گازر که خواست کلنگ فرومانده در گل‌ولای را بگیرد و در مطبخش بپزد، برآورده شد. کلنگ الزام «عَزَّ مَنْ قَنَعَ» را با زیاده‌خواهی‌اش زیر پا میگذارد و به الزام «ذَلَّ مَنْ طَمَعَ» توجه نمیکند که به نوعی دربردارنده مجازات ذلت برای کلنگ طمعکار است. همچنین کلنگ الزام «هرکه افزون کشد قدم ز گلیم/ افکند خویش را به ورطهٔ بیم» را ندیده میگیرد و خود را به هلاکت می‌افکند اما گازر، با رعایت این الزامها و قناعت کردن به درآمد اندک رختشویی، به خوراک کباب کلنگ دست‌مییابد.

۵-۲. دو نمونه داستان تمثیلی کوتاه:

۵-۲-۱. داستان تمثیلی کوتاه چندبیتی: تمثیل « ناتوانی عنکبوت از صید فراتر از توانش» در یوسف(ع) و زلیخا (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۲، ابیات ۲۴۸۷ تا ۲۴۹۲)

تحلیل صوری:

الف) نوع تمثیل: فابل است و با توجه به تعداد ابیات (کمتر از ده بیت)، آن را تمثیل داستانی کوتاه به‌شمار می‌آوریم.

ب) چکیدهٔ نحوی:

عنکبوتی شهبازی را در جایی نشسته میبیند و میخواهد او را شکار کند. بنابراین با همهٔ توانش دورادور شهباز تار میتند تا او را مهار کند. لختی بعد شهباز به هوا میپرد و برای عنکبوت چیزی جز تارهای پاره پاره‌اش نمیماند.

پ) فضا سازی بر خورد شخصیتها:

عزیمت کرد روزی عنکبوتی که بهر خود کند تحصیل قوتی
 به جایی دید شهبازی نشسته ز قید دست شاهان باز رسته
 ت) توصیفهای دقیق و رسا:

توصیف عنکبوت: در پی به‌دست آوردن طعمه

عزیمت کرد روزی عنکبوتی که بهر خود کند تحصیل قوتی
 توصیف شهباز: ره‌اشده از شاهان و نشسته برای رفع خستگی و پرواز دوباره

شهبازی نشسته

ز قید دست شاهان باز رسته

تحلیل محتوایی:

الف) پیش‌زمینه: گریختن یوسف (ع) از خلوتگاه هفت‌در زلیخا و این بیت از زبان زلیخا این داستان تمثیلی دارای پیش‌زمینه یک‌بیتی است و بقیه ابیات تنه اصلی تمثیل است.

دریغ آن صید کز دامم برون رفت دریغ آن شهد کز کامم برون رفت

ب) تمنا:

به‌گرد او تنیدن کرد آغاز که بندد پر و بالش را ز پرواز
زمانی کار در پیکار او کرد لعاب خود همه در کار او کرد

پ) الزام: شهباز پس از مدتی لزوماً به پرواز درمی‌آید.

چو آن شهباز کرد از وی کناره...

ت) برخورد تمنا با الزام و نتیجه آن: تمنا به دلیل نسنجیده‌بودن و نادیده‌گرفتن الزام، با شکست روبرو می‌شود.

چو آن شهباز کرد از وی کناره نماندش غیر تار چندپاره

ث) پیام تمثیل:

تمنای شکار فراتر از توان عنکبوت، بیهوده و ناپخته است و به شکست میانجامد.

در این گونه تمثیلهای کوتاه، بنا بر خلاصه‌گویی است؛ بنابراین ابیات توصیفی فضا ساز و شخصیت‌پرداز اندک است.

۲-۲-۵. داستان تمثیلی کوتاه یک‌بیتی (ناظر بر مثل « از چاله به چاه افتادن »): در

سلسله الذهب (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۱، بیت ۵۵۱)

تحلیل صوری:

الف) نوع تمثیل: پارابل است و با توجه به یک‌بیت بودنش، داستان تمثیلی کوتاه شمرده می‌شود.

ب) چکیده نحوی:

فرد روستایی در هوای بارانی، پناهگاهی می‌جوید؛ از بارش باران می‌گریزد و به زیر ناودانی پناه می‌برد و کاملاً خیس می‌شود.

پ) فضا سازی برخورد شخصیتها: یک شخصیت دارد که با عامل طبیعی باران روبروست.

ت) توصیفهای دقیق و رسا: از همین یک بیت توصیف فضای داستان (تندى باران) و

توصیف شخصیت داستان (روستایی پناهجوی درمانده) احساس می‌شود

روستایی ز دست باران جست

تحلیل محتوایی:

الف) پیش‌زمینه: ندارد.

این داستان تمثیلی یک بیت دارد که همان تنه اصلی تمثیل است.

ب) تمنا: آرزوی نسنجیده و شتابزده جستن سرپناه در بارش شدید باران در پای ناودان.

روستایی ز دست باران جست...

پ) الزام: زیر ناودان خیس‌کننده‌تر از باران است.

...رفت و در پای ناودان بنشست

ت) برخورد تمنا با الزام و نتیجه آن: تمنای نسنجیده و شتابزده با نادیده‌گرفتن الزام، به

شکست میانجامد.

پ) پیام تمثیل:

این تمثیل سفارش به دگرگون‌کردن وضعیت فعلی با بینش و آگاهی دارد و گرنه وضعیت

بعدی نامطلوب خواهد بود نه مطلوب.

تمنای پناه‌جویی اشتباه، سبب‌میشود که فرد کاملاً خیس‌شود.

۳-۵. مَثَل « میوه از میوه رنگ و بو میگیرد » (نمثیل تأثیرپذیری از یکدیگر): در

سلسله الذهب (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۱، بیت ۱۹۱۴)

تحلیل صوری:

الف) نوع تمثیل: مثل است و تنه اصلی آن، یک مصراع است.

ب) چکیده نحوی:

میوه از میوه، رنگ و بو میگیرد.

پ) فضاسازی برخورد شخصیتها: فضای همراهی و درکناریکدیگربودن.

ت) توصیفهای دقیق و رسا: توصیف فضای داستان، مجاورت و درکنارهم‌بودن است و

توصیف شخصیت‌های داستان، میوه رنگ‌بودار و میوه بی‌رنگ‌بو است.

تحلیل محتوایی:

الف) پیش‌زمینه: پیش‌زمینه یک مصراعی دارد

یار از یار خلق دزدد و خوی...

ب) تمنا: رنگ‌بوگرفتن میوه از میوه دیگر سنجیده، منطقی و همراستا یا الزام است.

پ) الزام:

...میوه از میوه رنگ گیرد و بوی

ت) برخورد تمنا با الزام و نتیجه آن: تمنا ی رنگ و بو گرفتن با راهکار درست به نتیجه مورد انتظار میرسد.

ث) پیام تمثیل: همراستایی تمنا با الزام، برآورده شدن خواسته و تمنا در پی دارد.

۵-۴. اسلوب معادله (تمثیل « تنبیه ناکافی »): در سلسله‌الذهب (مثنوی هفت‌اورنگ، ج ۱، ابیات ۵۵۲۷ و ۵۵۲۸)

تحلیل صوری:

الف) نوع تمثیل: اسلوب معادله است و یک مصراع دارد.

ب) چکیده نحوی:

فصد (رگ‌زدن) که روشی درمانی است، اگر به صورت ناقص اجرا شود، بیماری را شدیدتر میکند.

پ) فضا سازی برخورد شخصیتها: فضای درمانی اجرای فصد و برخورد طبیب و بیمار.

ت) توصیفهای دقیق و رسا:

توصیف فضای داستان: فضای اجرای روش درمانی فصد که بطور ناقص صورت گرفته و بیماری را شدیدتر کرده است.

توصیف شخصیتهای داستان: طبیبی که فصد را ناقص اجرا کرده و بیماری که بیماریش شدیدتر شده است.

تحلیل محتوایی:

الف) پیش‌زمینه: پیش‌زمینه شامل یک بیت و یک مصراع است و یک مصراع پایانی، تنه اصلی تمثیل است.

چون سیاست کم از گناه بود
مجرمان را چه انتباه بود
زجر کم دفع ظلم نتواند...

ب) تمنا: آرزوی نسنجیده و غیرمنطقی بهبود یافتن از بیماری با فصد ناقص.

پ) الزام:

...فصد ناقص مرض بشوراند

ت) برخورد تمنا با الزام و نتیجه آن: به دلیل نسنجیده بودن تمنا و نادیده گرفتن الزام، نتیجه مطلوب حاصل نمیشود.

ث) پیام تمثیل:

فصد کردن بطور ناقص، تمنا یی نسنجیده است که در تقابل با الزام بدتر شدن بیماری، به شکست میانجامد.

نتیجه

نگاه متنوع جامی به تمثیل و کثرت کاربرد این آرایه بلاغی و نحوه و جایگاه استفاده از آن برای رساندن پیام و تفهیم مطلب به مخاطب یک از ویژگیهای بارز سبکی شعر اوست. تنوع در کمیت و کیفیت تمثیل در آثار منظوم وی دیده میشود. او استادانه با ابیات زیبا و بدیع، برای پذیراشدن ذهن مخاطب، تصویرسازی و فضا سازی میکند و شخصیت‌های داستان تمثیلی را بخوبی توصیف میکند و میشناساند. بیشتر ابیات تنه اصلی تمثیل، با توصیف-گری و تصویرسازی، زمینه وقوع حکایت و باورپذیری آن برای مخاطب را فراهم می‌آورند. همچنین جامی پیش از پرداختن به داستان تمثیلی، معمولاً با ابیات پیش‌زمینه، مقدمه-چینی میکند تا ذهن مخاطب را برای پذیرش داستان و پیامش آماده کند که از ویژگیهای سبکی داستانهای تمثیلی منظومه‌های اوست و ما در تحلیل محتوایی به آن پرداخته‌ایم. همواره برخورد تمنا و الزام در ساختار تمثیل‌ها دیده میشود که نقش بسزایی در شکل-گیری و پیشرفت داستان و رسانش پیام تمثیل دارد؛ تقابل الزام با تمنا نسنجیده در بیشتر تمثیلها دیده میشود و البته گاهی نیز تمنا بجا و منطقی همجهت با الزام است و به دست‌می‌آید و این امر بیانگر دید عرفانی جامی و سفارش وی به قناعت و بسنده کردن به داشته‌های خویش و شناختن حد و اندازه خود و نفی زیاده‌خواهی و طمع است.

کتابنامه

کتابها:

- اسرارالبلاغه*، جرجانی، عبدالقاهر (۱۳۷۴)، ترجمه دکتر جلیل تجلیل، چاپ اول، تهران، دانشگاه تهران.
- بلاغت تصویر*، فتوحی، محمود (۱۳۸۹)، چاپ دوم، تهران، انتشارات سخن.
- بیان و معانی*، شمیسا، سیروس (۱۳۷۴)، چاپ اول، تهران، فردوسی.
- دیوان جامی*، جامی، عبدالرحمان (۱۳۷۸)، ج ۱، مقدمه و تصحیح و تحقیق اعلاخان افصح-زاد، چاپ اول، تهران، مرکز مطالعات ایرانی، زیر نظر دفتر نشر میراث مکتوب.
- دیوان جامی*، جامی، عبدالرحمان (۱۳۷۸)، ج ۲، مقدمه و تصحیح و تحقیق اعلاخان افصح-زاد، چاپ اول، تهران، مرکز مطالعات ایرانی، زیر نظر دفتر نشر میراث مکتوب.
- رمز و داستانهای رمزی*، پورنامداریان، تقی (۱۳۷۵)، چاپ چهارم، تهران، علمی و فرهنگی.
- زبان رمزی افسانه‌ها*، لوفلر، دلاشو (۱۳۶۴)، ترجمه جلال ستاری، چ اول، تهران، توس.
- صور خیال در شعر فارسی*، شفيعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۶۶)، چاپ سوم، تهران، آگاه.

فرهنگ اصطلاحات ادبی، داد، سیما (۱۳۸۳)، چاپ دوم، تهران، مروارید.
مثنوی هفت اورنگ، جامی، عبدالرحمان (۱۳۷۸)، ج ۱، تصحیح و تحقیق جابلقا دادعلیشاه،
اصغر جانفدا، ظاهر احراری و حسین‌احمد تربیت، چاپ اول، تهران، مرکز مطالعات ایرانی،
زیر نظر دفتر نشر میراث مکتوب.

مثنوی هفت اورنگ، جامی، عبدالرحمان (۱۳۷۸)، ج ۲، تصحیح و تحقیق اعلاخان افصح‌زاد
و حسین‌احمد تربیت، چاپ اول، تهران، مرکز مطالعات ایرانی، زیر نظر دفتر نشر میراث
مکتوب.

المطول، تفتازانی، سعدالدین (۲۰۰۴)، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی.
مفتاح العلوم، سکاکی، یوسف بن ابی‌بکر (بی تا)، بیروت، المکتبه العلمیه الجدیده.
نقد تکوینی، گلدمن، لوسین (۱۳۸۲)، ترجمه دکتر محمد غیائی، چاپ اول، تهران، نگاه.

مقاله‌ها:

ساخت حکایت تمثیلی در هفت اورنگ جامی، خلیلی جهان‌تیغ، مریم (۱۳۸۰)، مجله علوم
انسانی دانشگاه سیستان و بلوچستان، شماره ۱۸، اسفند ۱۳۸۰، صص ۱۷۳ تا ۱۸۲.

منابع انگلیسی:

Glossary of Literary Terms; Abrams. M. H. (1993) sixth Ed, Harcourt:
New York.
The Routledge Dictionary of Literary Terms; Fowler, Roger and Childs,
Peter. (2006) London and New York: Routledge.
“A Dictionary of Literary terms”; J.A. Cuddon. 1374. 4th ed. Tabriz: nia.
Routledge Encyclopedia of Narrative Theory; Herman, David, John,
Manfred and Ryan, Marie-laure. (2005), London and New York:
Routledge.

